

ՀԱՅՐԵՐ ԵՒ ԶՈՒՍԿՆԵՐ

I

Հ'ը, ինչ է Պետր, դեռ չեմ երևում:

Այս ասողը քառասունն անց մի տղամարդ էր, որ 1859 թ. մայիսի 20-ին, գլուխը բաց, փոշոտ վերարկուով ու վանդանկար վարտիկ հագած, դուրս եկաւ *** տանող խճուղու վրայ չինած քարվանսարալի ցածիկ պատշգամբն ու հարցրեց իւր ծառային: Ծառան երիտասարդ էր, ուռած թշերով, սպիտակաուռն աղուամաղը ծնօտին ու մանրիկ մարած աչքերով: Ամեն բանից — թէ փիրուղէ օղից, թէ օձած բազմագոյն մազերից, թէ քաղաքավարի շարժումներից, մի խօսքով ամեն բանից երևում էր, որ ծառան նորագոյն, կատարելագործուած սերնդի մարդ էր: Նա ներողամտաբար նայեցաւ ճանապարհի երկարութեամբ և պատասխանեց.

— Ոչ, չեմ երևում:

— Չեմ երևում, — կրկնեց աղան:

— Չեմ երևում, — նորից պատասխանեց ծառան:

Աղան հառաչեց ու նստաւ փոքրիկ նստարանի վրայ: Մինչ նա ոտները տակը՝ ծռած նստած է ու մտախոհութեամբ չորս կողմը նայում, մենք ընթերցողին ծանօթացնենք նրա հետ:

Նրա անունը՝ Նիկայայ Պետրովիչ Կիրսանով է: Քարվանսարից մի 15 վերստ հեռու գտնւում է նրա պատուական կալուածքը, որ բաղկացած է երկու հարիւր հոգուց, կամ ինչպէս նա ինքը, գիւղացոց ու իւր հողի սահմանները որոշելուց և ազարակո՞հաստատելուց լետոյ ասում էր, երկու հազար ղեսեատին՝ հողից: Նրա հայրը, որ 1812 թ. պատերազմին մասնակցած զինեալ էր, մի կիսակիրթ, կոպիտ, բաց բարեռու մարդ, իւր բոլոր կեանքը ծառայութեան մէջ էր անցկացրել, նախ զուհի, ապա և վաշտի հրամանատար էր եղել:

և շարունակ ապրում էր դաւառում, ուր իւր աստիճանի շնորհիւ բաւական ազդեցիկ դեր ունէր: Նիկալայ Պետրովիչը իւր եղբոր Պաւլի նման, որի մասին լետով կ'սօսենք, ծնուել էր հարաւալին Ռուսիայում և մինչև տասնչորս տարեկան հասակը տանն էր դաստիարակուեթիւնը ստացել՝ էփանաղին դաստիարակներով, համարձակ, բայց շողմարար ազիւտանտներով և ուրիշ ղինուորական զանազան անձերով շրջապատուած: Նրա մայրը, որ Վալեաղինների տոհմիցն էր, և աղջիկ ժամանակը Agathe, իսկ գեներալի կին լինելուց լետով Ադաֆոկէա Կողմինիշնա Կիրսանովա էր դարձել, բարի կին էր, փառահեղ գլխադարձեր ու խշխշած մետաքսէ շորեր էր հագնում, և կեղեցում խաչ համաւերելու առաջինը ինքն էր մօտ գալիս, խօսում էր շատ ու բարձր, թող էր տալիս որ առաւօտները երկխաները ձեռքը համաւերեն, իսկ երեկոները օրհնում էր նրանց, — մէկ խօսքով քէֆին ապրում էր: Նիկալայ Պետրովիչը, չնայելով որ ոչ միայն մի առանձին քաջասրտուեթիւն չունէր, ապա մինչև անդամ վախկոտի անուն էր ստացել, որպէս գեներալի որդի, պէտք է, իւր եղբոր Պաւլի նման, ղինուորական ծառայութեան մտնէր. բայց հէնց աչն օրը, որ տեղեկուեթիւն եկաւ, թէ նա ծառայութեան մէջ ընդունուած է, ոտքը կոտորուեց և երկու ամիս անկողնին ծառայելուց լետով ողջ կեանքը «կաղլիկ» էլ մնաց: Հայրը ձեռք վերցրեց նրանից ու թող տուաւ, որ ուրիշ գործի լինի: Հէնց որ տասնութ տարեկան եղաւ, հայրը նրան Պետերբուրգ տարաւ ու համալսարան տուեց: Նւ իսկը այդ միջոցին եղբայրն էլ գուարդիալի մէջ սպայութիւն ստացաւ: Ներտասարդները մէկ տան մէջ ապրում էին միասին իրենց մօր կողմից ազդական իլիա Վալիաղինի հեռաւոր հսկողութեան տակ, որ մի նշանաւոր պաշտօնեայ էր: Նրանց հայրը վերադարձաւ իւր գործին և իւր ամուսնու մօտ, և երբեմն-երբեմն միայն մի քառորդ թերթ գորշ թղթի կտոր էր ուղարկում, որ լցրած էր լինում գրադրի լատով խոշոր-խոշոր գրերով: Այդ թղթի կտորների տակ հոգսովութեամբ ստորագրած էր լինում. «Պիետրը Կիրսանով, գեներալ-մայիօր»: Նիկալայ Պետրովիչը 1835 թ. կանդիտատի կոչումով աւարտեց համալսարանը, և նոյն տարին էլ գեներալ Կիրսանովը, որ անաջող զօրախաղ անելուն համար արձակուած էր պաշտօնից, կնոջը հետ բնակութեան համար Պետերբուրգ եկաւ: Նա նոր էր Տաւրիկեան ալդու մօտ տուն

վարձել ու անգլիական ժողովարանի էլ անդամ գրուել, որ չանկարժ կաթուածահար եղաւ, մեռաւ: Շուտով Ադաֆոկլէա Կողմինիչնան էլ հետեւեց նրան,—նա չկարողացաւ ընտելանալ մալրաքաղաքի խուլ կեանքին. անցեալ կեանքի կարօտը նրան մաշեց, Իսկ Նիկայա Պետրովիչն արդէն, դեռ ծնողներին կենդանութեանը և ի մեծ ցաւ նրանց, սիրահարուել էր իւր տանտիրոջ, պաշտօնեայ Պրեպլաւենսկու աղջկանը, որ մի սիրունատես ու, ինչպէս ասում են, զարդացած աղջիկ էր՝ —նա ամսագրերի մէջ «գլխութիւն» բաժնի լուրջ լռութեաներն էր կարդում: Հէնց որ սգոյ օրերն անցան, պսակուեցաւ և, պետական կալուածոց մինխտրութիւնը թողնելով, ուր հալըր հովանաւորների շնորհիւ ղետեղել էր նրան, իւր Մաշայի հետ երջանիկ օրեր էր անց կացնում նախ Անտառալին ինստիտուտի մօտակայքը վարձած ամառանոցում, ապա քաղաքում, ուր մաքուր աստիճաններով ու սառն ընդունարանով փոքրիկ ու պատուական բնակարան էր վարձել, վերջապէս դիւղում, ուր նա վերջնական կերպով բնակութիւն էր հաստատել և ուր շուտով մի որդի ունեցաւ, Արկադի անուանով: Ամուսինները խաղաղ ու շատ լաւ կեանք էին վարում —համարեա երբեք միմեանցից չէին հեռանում, միասին կարդում էին, միասին չորս ձեռքով դաշնամուր ածում, երկուսով երգում: Կինը ծաղիկներ էր խնամում և հաւանոցի վրայ հովում, իսկ ինքը երբեմն որսի դնում և պարապում էր տնտեսութեամբ. իսկ Արկադին աճում էր հա աճում—նոյնպէս լաւ ու հանդարտ: Տասը տարին երազի պէս անցաւ: 1847-ին Կիրսանովի կինը վախճանեցաւ: Կիրսանովը հաղիւ դիմացաւ ալդ հարուածին և մի երկու շաբաթուայ մէջ ալեւորեցաւ: Վիշտը փոքր ինչ մոռանալու համար ուղում էր արտասահման գնալ... բայց վրայ հասաւ 48 թուականը: Ակամալ վերադարձաւ գիւղ և բաւական երկար ժամանակ անգործ մնալուց լետոյ սկսաւ տնտեսական բարեփոխութիւններով զբաղուել: 55 թուին նա որդուն համալսարան տարաւ. երեք ձմեռ համարեա թէ առանց տնից դուրս գալու ապրեց նրա հետ՝ աշխատելով բարեկամութիւն հաստատել Արկադիի նորատի ընկերների հետ: Վերջին ձմեռս չէր կարողացել դնալ,—և ահա 1859 թ, մալխին նրան տեսնում ենք բոլորովին սպիտակած, փափրիկ և փոքր ինչ կղացած՝—նա իւր որդու ճամբան է նա-

լում, որը, ինչպէս մի ժամանակ ինքը, կանդիտատի կոչում էր ստացել:

Մառան վախճանութիւնից դրդուած, կամ գուցէ և չցանկանալով աղալի աչքի առաջ լինել, դարպասի տակը մտաւ ու չիբուխը վառեց: Նիկալայ Պետրովիչը գլուխը քաշ դցած նալում էր պատշգամբի խարխուլ աստիճաններին՝ մի խոշոր խալտապղէտ ճուռ ծանր-ծանր ման էր գալիս աստիճանների վրայ ու իւր խոշոր, դեղին ոտներով բարձր-բարձր թխթկկացնում. մի աղտոտուած կատու, կողքը պատշգամբի վանդակին դէմ տուած, անբարեմտութեամբ նալում էր նրան: Արհն ալրում էր. քարվանսարայի կիսամութ նախասենեակից նոր թխած սև հացի հոտ էր գալիս: Մեր Նիկալայ Պետրովիչը անուրջներէ մէջ էր թաղուած. «Որդիս... կանդիտատ... Արկաշան...» շարունակ պտոյտ էր գալիս նրա գլխի մէջ. Նա ուղում էր մի ուրիշ բանի վրայ միտք անել, բայց դարձեալ նոյն մտքերն էին գալիս խռնուում: Միտքն ընկաւ լուսահոգի կիւնը...: «Չարժանացաւ» թախծութեամբ չնչաց նա...: Մի հաստ կապտառ աղանի թռաւ եկաւ ճանապարհի վրայ ու շտապով գնաց ջրհորի մօտ լճակից ջուր խմելու: Նիկալայ Պետրովիչը սկսաւ աղանուն նալել, բայց ականջին արդէն հասել էր մօտեցող անիւների ձայնը...

— Հէնց դիտենաս նրանք են,—ասաց ծառան դարպասի տակից գուրս գալով:

Նիկալայ Պետրովիչը վեր թռաւ տեղից և աչքը ճանապարհին ձգեց: Փոստի ձի լծած եռաձի տարանտաս երևաց. կառքի մէջ փալեցին ուսանողական ղլխարկի շրջապատը, թանկագին դէմքի ծանօթ գծերը...

— Արկաշա, Արկաշա,—կանչեց Կիրսանովը, և վազեց, և ձեռները թափահարեց...

Մի քանի րոպէ անց նրա շրթունքները հպած էին երիտասարդ կանդիտատի անմօրուս, փոշոտ ու արևառ թշին:

II

— Հալրիկ, թող մի շորերս թափ տամ,—ճանապարհից փոքր ինչ խզուած, բայց պատանեկական ղիլ ձայնով ասում էր Արկաղին՝ ուրախ-դուարթ հօր փաղաքշանքին պատասխան տալով,—տես, քեզ էլ կփոշոտեմ:

—Վհաս չունի, միշտ չունի,—խանդակաթ ժպիտն երեսին ասում էր Նիկալայ Պետրովիչը, և մի երկու անգամ ձեռքով խփեց որդու վերարկուի օձիքին ու իւր վերարկուին։ —Հապա մի տեսնեմ, հապա մի տեսնեմ,—ասաց նա հեռու քաշուելով, ու լետոյ անմիջապէս շտապ քայլերով դէպի քարվանսարան գնաց խօսելով. «ահա այստեղ, այստեղ, Շուտով ձիանը պատրաստեցէք»։

Նիկալայ Պետրովիչը իւր որդւոց աւելի լուղուած էր երևում. ասես թէ փոքր ինչ չէմէլ էր, փոքր ինչ չլլուել։

Արկադին նրան կանգնեցրեց։

—Հայրիկ,—ասաց նա,—արի քեղ ծանօթացնեմ իմ լաւ բարեկամ Բաղարովի հետ, որի մասին աջնքան շուտ-շուտ դրել եմ քեղ. Նա աջնքան բարի էր, որ համաձայնեցաւ մեզ հետ գալ։

Նիկալայ Պետրովիչը շտապով շուռ եկաւ և մօտենալով մի երկարահասակ պարոնի, որ փնջաւոր երկաթն վերնաշորը հագլին նոր էր կառքից դուրս եկել, պինդ հուպ տուեց նրա մերկ, կարմիր ձեռքը. սակայն օտարականը իւր ձեռքը իսկոյն չմեկնեց նրան։

—Սրտանց ուրախ եմ,—ասաց նա,—և շնորհագարտ, որ ուղեցել էք մեզ այցելել. լուսամ... խնդրեմ ձեր անուն-հայրանունն ասէք։

—Եւգենի Վասիլիւ, —ծով, բայց ալրական ձայնով պատասխանեց Բաղարովը և լետ անելով իւր վերնաշորի օձիքը, իւր ամբողջ դէմքը ցոլց տուեց Նիկալայ Պետրովիչին։ Նրա դէմքը երկաթն էր և լղար, լաթն ձաւատով, վերը լաթն իսկ ներքեւ սուր քթով, կանաչաւուն խոշոր աչքերով և աւաղադոյն, կախ ընկած ալոմօրոտաներով. հանդարտ ժպիտը կենդանութիւն էր տալիս նրա դէմքին, որ ինքնավստահութիւն ու խելք էր արտալալում։

—Յուսամ, սիրելի Եւգենի Վասիլիւ, մեզ մօտ չէք ձանձրանայ,—շարունակեց Նիկալայ Պետրովիչը։

Բաղարովի բարակ չրթունքները հագլւ շարժուեցան. բայց նա ոչինչ չպատասխանեց և միայն փոքր ինչ գլխարկը վերցրեց. Նրա երկայն և խիտ մուգ-դեղձան մազերը չէին ծածկում ընդարձակ գանգի խոշոր ուռուցները։

—Ուրեմն ինչպէս անենք, Արկադիւ, —նորից խօսեց Նի-

կալալ Պետրովիչը որդուն դառնալով,—ձիանը հիմի լծե՛ր տանք։ ԹՔ կուգէ՞ք հանգստանալ։

—Տանը կհանգստանանք, հալրիկ, ասա թող լծեն։

—Այս բոպէիս, այս բոպէիս,—վրալ տուեց հալրը։—Ե՛լ, Պետր, լսեցիր, Դէ, ախպեր ջան, կարգադրիր, շնտ։

Պետրը, որ որպէս կատարելագործուած ծառալ, իւր երիտասարդ աղալի աջը չէր առել, հապա միայն հեռուից գլուխ էր տուել, նորից դարպասի ներքեւ անհետացաւ։

—Ես ուղեկառքով եմ եկել, բայց ձեր տարանտասի համար էլ երեք ձի կալ,—հոգածուծեամբ ասում էր Նիկալալ Պետրովիչը, մինչ Արկադին ջուր էր խմում երկաթէ թասից, որ բերել էր քարվանսարալի տանտիկինը, իսկ Բաղարովը չիթուխը վառեց և մօտեցաւ կառապանին, որը ձիանն էր լետ անում։

—Միայն իմ կառքս երկու հոգու տեղ ունի, չդիտեմ թէ բարեկամիդ ինչպէս անեմ ..

—Նա տարանտասով էլ կգալ,—ցած ձայնով ասաց Արկադին։—Խնդրեմ նրա համար շատ հոգս մի քաշիլ։ Հրաշալի երիտասարդ է, դարմանալի պարզ—ալ, կտեսնես։

Նիկալալ Պետրովիչի կառապանը դուրս բերեց ձիանը։

—Դէ, շարժուիր, հաստամօրուս,—ասաց Բաղարովը կառաւարին։

—Լսեցիր, Միտիւխա,—վրալ բերեց միւս կառապանը, որ ձեռները մուշտակի քամաքի ճեղքուածքին դրած կանգնած էր ալդտեղ,—աղէն ինչ ասաց։ Հէնց հաստամօրուս էլ ես, որ կաս։

Միտիւխան միայն գլխարկը շարժեց և քրտնքած միջնակ ձիու վրալից քաշեց, հանեց սանձը։

—Դէ, դէ, տղերք, դուք էլ օգնեցէ՛ք,—բացականչեց Նիկալալ Պետրովիչը։—Ընծայ կտամ։

Մի քանի բոպէից ձիանը լծած պատրաստ էին. հալր ու որդի ուղեկառքը նստան. Պետրը կառապանի կողքին տեղաւորուեցաւ. Բաղարովը թռաւ մտաւ տարանտասը, գլուխը թաղեց կաշուէ բարձի մէջ,—և երկու կառքերն էլ առաջ շարժուեցան։

III

—Ուրեմն աւարտեցիր, էլի. ալժմ կանդիտատ ես, ու

տուն ես վերադառնում, — ասում էր Նիկալայ Պետրովիչը ձեռքը Արկադիի երբեմն մէջքին և երբեմն ծնկանը կպցնելով, — Վերջապէս:

— Ի՞նչպէս է, հօրեղբայրս լաւ է, — հարցրեց Արկադին, որ չնայելով անկեղծ, համարեա մանկական ուրախութեանը, որով լցուած էր, ուղում էր շուտով արդ լուզիչ խօսակցութիւնը սոսկական խնդիրների վրայ դարձնել:

— Առողջ է: Ուղում էր հետս քեզ դիմաւորելու դալ, բայց չգիտեմ ինչո՞ւ լետուի միտքը փոխեց:

— Իսկ դու վաղո՞ւց է ինձ սպասում էիր:

— Մօտ հինգ ժամ կլինի:

— Բարի հալըիկ:

Արկադին աշխուժութեամբ շուռ եկաւ հօր կողմը և չլմիալի համբուրեց նրա երեսը: Նիկալայ Պետրովիչը կամացուկ ծիծաղեցաւ,

— Քեզ համար ի՞նչ ձի եմ պատրաստել, — սկսեց նա, — ալ, կտեսնես: Սենեակիդ պատերն էլ պատտառել եմ տուել:

— Բազարովի համար էլ կա՞յ սենեակ:

— Նրա համար էլ կգտնենք:

— Խնդրեմ, հալըիկ, քաղցր աչքով նայիր նրան. Ձեմ կարող խօսքով համկացնել, թէ ինչքան գնահատում եմ նրա բարեկամութիւնը:

— Նորերս ես հետը ծանօթացել:

— Նորերս:

— Գիտեմ որ անցեալ ձմեռ տեսած չեմ, ինչո՞վ է պարագում:

— Նրա գլխաւոր առարկան — բնական գիտութիւններն են: Բայց նա ամեն բան էլ գիտէ: Սկող տարի ուղում է բրժկի քննութիւն տալ:

— Հ'ը, բժշկական բաժնումն է, — նկատեց Նիկալայ Պետրովիչն ու լռեց: — Պետր, — ասաց նա ու ձեռքը մեկնեց: — Այս եկողները մեր գեղացիները հօ չեն:

Պետրը աղալի ցոլց տուած կողմը նայեցաւ: Մի քանի սալեր, սանձարձակ ձիեր լծած, նեղ ճանապարհով արագութեամբ առաջ էին գլորւում: Ամեն մէկ սալի մէջ մէկ-մէկ, կամ շատ-շատ երկու-երկու հոգի էին նստած, մուշտակի կրծքները բաց:

— Այո, մեր գեղացիներն են, — ասաց Պետրը:

—Այդ մար էն գնում, քաղաք էն գնում, ինչ էն անում:

—Պէտք է ենթադրել, որ քաղաք էն գնում: Օղեւտուն,

—աւելացրեց նա արհամարհանքով և թեթեւակի քլառապանի կողմը ծռուելով, կարծես նրան վկայէր վանչում: Բայց սա տեղիցն անդամ չարժուեց՝ դա հին մարդկանցից էր և նոր աշխարհահալեացիները կուսակից չէր:

—Այս տարի մեծ զաւմաղալի մէջքեմ գիւղացիներին հետ, —շարունակեց Նիկալայ Պետրովիչը, որդուն դառնալով, — Տուրք չեն վճարում: Ի՞նչ կանես:

—Իսկ վարձու մշակներից գո՞հ ես:

—Այո, —ատամների արանքիցն ասաց Նիկալայ Պետրովիչը: — Ցաւն ասն է, որ նրանց էլ տակը ցնցողներ կան և դեռ մի առանձին ջանք էլ ցոյց տուած չկան: Զիտ սարքերը փչացնում են: Ասենք վարածները վատ չէր: Էհ, ձուկը ջրում կմեծանալ, Բայց միթէ այժմ տնտեսական գործերը հետաքրքրում են քեզ:

—Ցաւն ասն է, որ դուք ստուերոտ տեղ չունիք, — նկատեց Արկադին առանց վերջի հարցման պատասխանելու:

—Հիւսիսային կողմը պատշգամբի վրայ մի մեծ հովանոց եմ շինել տուել, — ասաց Նիկալայ Պետրովիչը. — այժմ կարելի է բաց օդումն էլ ճաշել:

—Այդ բանը մի քիչ ամառանոցի կերպարանք պիտի տալ... Էհ, ասենք, այդ բոլորը չնչին բաներ են: Բայց ի՞նչ օդ է այստեղի օդը. Ի՞նչ անող հոտ. ձիշտ եմ ասում, ինձ թւում է, թէ աշխարքիս երեսին այստեղրանքի նման անուշ հոտ ունեցող երկիր չկալ. Այստեղի երկինքն էլ...

Արկադին լանկարծ կանգ առաւ, ծուռ հալեացք ձգեց ետեղ և լռեց:

—Իհարկէ, — ասաց Նիկալայ Պետրովիչը, — այստեղ եռ ծնուել, այդ պատճառով այստեղի ամեն բանն էլ մի ջոկ բան է թուալու...

—Ձէ, հալրիկ, ասենք այդպէս չէ, մարդս սրտեղ էլ ծնուած լինի, նրա համար ամեն տեղ էլ մէկ բան է...

—Ախր...

—Ձէ, բոլորովին մէկ բան է:

Նիկալայ Պետրովիչն աչքի ծալրով որդուն նայեցաւ, և կառքը կէս վերստի չափ անցած կլինէր, որ նորից խօսակցութիւն սկսուեց:

—Չգիտեմ դրել եմ թէ չէ, որ քու դպեակդ, Եգորովնան
մեռաւ,—սկսեց Նիկալայ Պետրովիչը:

—Միթէ, Խեղճ պառաւ, Իսկ Պրակոֆիչը կենդանի է:

—Կենդանի է և ամենեին էլ փոխուած չէ, էլի շարունակ
դողովում է: Առ հասարակ Մարինօում մի առանձին փո-
փոխութիւն չես նկատիլ:

—Էլի միենոյն գործակատարն է:

—Ձէ, մենակ ալդ է, գործակատարին փոխել եմ: Վճռել
եմ ճորտութիւնից ազատուած ընդոճիներէից մօտս մարդ չպա-
հել, գոնէ նրանց ոչ մի պատասխանատու պաշտօն չտալ: (Ար-
կաղին աչքով Պետրին ցոյց տուաւ): Il est libre, en effet,—
ցած ձայնով նկատեց Նիկալայ Պետրովիչը,—բայց ախր նա
սենեկապան է: Այժմ իմ գործակատարս քաղաքացի է. ինչպէս
երևում է աչքաբաց մարդ է: Տարեկան երկու հարիւր լիստն
ռուբլի եմ նշանակել: Ասենք,—աւելացրեց Նիկալայ Պետրո-
վիչը ճակատն ու ունքերը շփելով, որը միշտ նրա ներքին
շփոթութեան նշան էր,—հէնց նոր ասացի, որ Մարինօում
փոփոխութիւն չես տեսնիլ... Ալդ լիովին ուղիղ չէ: Պարտքս
եմ համարում քեզ նախադրուչացնելու, որ թէպէտ...

Նա մի բոպէ կմկմաց ու լետոյ շարունակեց ֆրանսերէն:

—Խտապահանջ բարոյադէտը իմ անկեղծութիւնս կա-
րող է անտեղի համարել, բայց նախ որ ալդ բանը թագցնել
կարելի չէ, իսկ երկրորդ էլ քեզ լալտնի է, որ միշտ առան-
ձին սկզբունքներ եմ ունեցել հօր և որդու լարաբերութեան
մասին: Ասենք դու իրաւունք կունենաս ինձ դատապարտե-
լու: Այս տարիքում... Մէկ խօսքով, ախ... ախ աղջիկը, որի
մասին դու, հաւանօրէն, արդէն լսած կլինիս:

—Ֆինիչկան, — անհոգաբար հարցրեց Արկաղին:

Նիկալայ Պետրովիչը կարմրեց:

—Ի սէր Աստուծոյ անունը բարձր մի տալ... Այո... Նա
ալժմ իմ մօտս է ապրում: Տանը երկու մանր սենեակներ կային...
Այնտեղ եմ տեղաւորել: Ասենք ալդ ամենը կարելի է դեռ
փոխել:

—Ինչի, հալրիկ, ինչ հարկ կալ:

—Բարեկամդ մեզ մօտ հիւր է լինելու... ամօթ է...:

—Խնդրեմ Բազարովի վերաբերմամբ մի անհանգստանալ:
Նա աղալիսի բաներից բարձր է:

—Է՛հ, դու էլ—ասաց Նիկալայ Պետրովիչը,—Ցաւն ախր է, ջուկ տունն էլ լարմար չէ:

—Ձարմանալի մարդ ես, հալրիկ, կարծես թէ դու ներողութիւն ես խնդրում,—վրալ բերեց Արկադին:—Ձեռք ամաչում:

—Ի հարկէ պէտք է ամաչեմ,—ասաց Նիկալայ Պետրովիչը աւելի ու աւելի կարմրելով:

—Հերիք է, հերիք, հալրիկ ջան:—Արկադին անուշ ժըպտաց: «Ցեռ ինչ բանի համար է ներողութիւն խնդրում» մտածեց նա ինքն իրեն, և դէպի իւր բարի ու կակուղ հօրը տածած վեհանձն քնքշութեան զգացմունքը, միախառնուելով մի տեսակ ծածուկ-գերակշռութեան զգացողութեան հետ, լցրեց նրա հոգին:

—Հերիք է, ի սէր Աստուծոյ,—նորից կրկնեց նա ակամայ զուարճանալով իւր զարգացած ու ազատ լինելու դիտակցութեամբ:

Նիկալայ Պետրովիչը շարունակում էր շփել իւր ճակատն ու մատների արանքովը որդուն էր մտիկ տալիս, և մի բան ծակեց նրա սիրտը...: Բայց իսկոյն էլ նա ինքն իրեն մեղադրեց:

—Ահա, սրանք արդէն մեր արտերն են,—ասաց նա երկարատեւ լռութիւնից լետով:

—Իսկ այդ դիմացինը կարծեմ մեր անտառն է,—հարցրեց Արկադին:

—Այո: Բայց անտառը ծախել եմ: Այս տարի կտրելու են:

—Ինչո՞ւ էիր ծախում:

—Փող էր պէտք. մանաւանդ որ այդ հողն էլ գեղացոյց է անցնելու:

—Այն, որ հարկ չեն տալիս:

—Այդ իրանց բանն է. բայց հո մի օր տալու են:

—Ախոս անտառ,—նկատեց Արկադին և սկսաւ չորս բոլորքը դիտել:

Այդ տեղերքը, որով նրանք անցնում էին, կարելի չէ ասել, թէ գեղանկար տեղեր էին: Շարունակ, մինչև հորիզոն դաշտեր, անվերջ դաշտեր էին ձգուած, որոնք միայն թեթևակի բարձրանում էին ու նորից իջնում. տեղ-տեղ երևում էին փոքրիկ անտառակներ, և ցանցառ ու ցածրիկ թփերով ծածկուած ոլորապտոտ ձորակներ, որոնց նմանը

խկապէս նկարուած երևում են Նկատերինալի ժամանակները քաջուած լատակագծերի վրայ, Պատահում էին նաև խորը փորում ավերով զետակներ, և անպէտք ամբարտակներով կազմուած լճակներ, և դիւղակներ, որոնց ցածիկ խրճիթների կտուրները սևացած, լաճախ կիսով չափ քամուց բացուած էին երևում, և ցախահիւս պատերով կալ անելու ծռուած շինութիւններ և դատարկ մնացած մարագի կողքին բացած ահագին դարպաս, և եկեղեցիներ, ոմանք աղիւսաշէն ու տեղտեղ ծեփը թափուած, և ոմանք փայտաշէն, վրալի խաչը թեքուած ու կողքի գերեզմանը ամալացած: Արկաղիի սիրտը կամաց կամաց ճմլւում էր: Հակառակի պէս հանդիպող գիւղացիներն էլ բոլորը զջլտած էին, անպէտք քոնձրոտ ձիերով, ճանապարհի կողքին բսած եղևնիներն էլ ցնցոտի հագած աղքատների էին նմանում, կեղևները պոկած, ճիւղերը կոտրատած. լղար, վրչոտ, կարծես կրծոտած կովերն ազահութեամբ արածում էին առուների մէջ բուսած արօտը. արնպէս էր թրւում, թէ ասես հէնց նոր ազատուած լինէին մէկի դաժան, մահաբեր ճիրաններից — և այս ուժասպառ կենդանիների կերպարանքը, մի ալուպիսի դարնանալին պատուական օր, մարդու աչքերի առաջ, որպէս ուրուական, պատկերացնում էր անմխիթար, անվերջ ձմեռը իւր բուքերով, սառնամանիքներով ու ձիւներով... «Ձէ,—մտածեց Արկաղին,—աղքատ երկիր է այս, և ոչ աշխատանք է երևում և ոչ ունեորութիւն. ոչ, ոչ, կարելի չէ այսպէս թողնել, անհրաժեշտ է բարեփոխութիւններ մտցնել... բայց ինչպէս անես ալդ... սրտեղից սկսես»...

Այսպէս էր մտածում Արկաղին... և մինչդեռ նա խորհում էր, դարունն իւր անելիքն անում էր: Չորս կողմն ամեն բան կանաչել էր ոսկեւուն, ամեն բան ընդարձակ ու քնքով կերպով լուզւում էր ու պսպղում ջերմ քամու շունչով, ամեն բան—ծառ, թուփ, արօտ, ամեն տեղ անվերջ ու հնչուն հոսանքի նման գեղգեղում էին արտուտները. վալրի սիրամարգները մէկ ճշում էին հարթ մարգագետինների վրալ սաւառներլիս, մէկ լուռ ու մուշ անց կենում կոշտերի վրայով. տուլաչները դբօսնում էին ղեռ ցածիկ դարնանացանի մէջ և քնքով կանաչի միջև սիրուն կերպով սեին տալիս, նրանք կորչում էին հաճարի մէջ, որ արդէն թեթևակի սպիտակել էր, և երբեմն-երբեմն միայն զլուխներն էին երևում ցանի-

Յխագոյն ալիքներն միջից։ Արկադին նալում էր, նալում, և նրա մտքերը կամաց-կամաց թուլանալով անհետ էին լինում...։
Նա մի կողմ ձգեց վերարկուն և մի ալնալիս զուարթ կերպարանքով, մի ալնալիս ջահել տղի նման մտնի տունը հօրը, որ սա կրկին գրկախառնեց նրան։

— Շուտով կհասնենք, — նկատեց Նիկալայ Պետրովիչը, — հէնց որ ալս բլրակը բարձրացանք, տունը կերևալ։ Քէֆ կանենք, Արկաշա։ Թէ որ չձանձրանաս, ինձ կօղնես տնտեսական գործերի մէջ։ Այժմ հարկաւոր է, որ մենք իրար մօտենանք, միմեանց լաւ հասկանանք, ալնալէս չէ։

— Իհարկէ, — ասաց Արկադին, — բայց ինչ հրաշալի օր է այսօր։

— Քու գալուդ պատճառով է, հոգիս։ Այս, դարնան ամենալաւ միջոցն է։ Ասենք ես համաձայն եմ Պուշկինին, — լիշտ եմ ես Սեդենիլ Օնեգինի մէջ։

Դու ինձ համար թախիժ ես բերում,

Սիրով եղանակ, ու գարուն, գարուն։

Ի՛նչ...

— Արկադի, — կանչեց Բաղարովը տարանտասի միջից, — լուցկի շրկես, լուցկի չկալ որ չիբուխս կպցնեմ։

Նիկալայ Պետրովիչը լռեց, իսկ Արկադին, որ սկսել էր փոքր ինչ զարմացած, բայց և փոքր ինչ համակրանքով ապանջ դնել հօրը, շապով գրպանից արծաթէ տփով լուցկին հանեց ու Պետրի միջոցով ուղարկեց Բաղարովին։

— Սիգար կուղես, — դարձեալ կանչեց Բաղարովը։

— Ղրկի, — պատասխանեց Արկադին։

Պետրը վերադարձաւ և տփի հետ Արկադիին տուաւ նաեւ մի հաստ, սև սիգար։ Արկադին իսկոյն սիգարը կպցրեց և իւր չորս կողմը սկսաւ մի ալնալիս սուր ու թթու ծխախոտի հոտ փռել, որ Նիկալայ Պետրովիչը, որ ամեննին ծխելու սովորութիւն չուէր, ակամայ, բայց որդուն չվիրաւորելու համար աննկատելի կերպով, քիթը միւս կողմ էր շուռ տալիս։

Փառորդ ժամից երկու կառքն էլ կանգ առաւ նոր կառուցուած փալտալէն տան պատշգամբի առաջ. տունը ներկած էր մոխրագոյն ներկով, իսկ երկաթպատ կտուրը-կարմիր։ Հէնց ալս էլ Մարլինօն էր, նոյնը Նոր-Շէնը, կամ թէ չէ, գիւղացոց լեղուով, Աղքատ-Ագարակը։

IV

Աղաներին դիմաւորելու համար տնասուն ծառաների բաղմուծիւնը չեկաւ, պատշգամբ չթափուեց, մենակ մի տասներկու տարեկան աղջիկ երևաց, իսկ նրա ետևից էլ տնից դուրս եկաւ մի երիտասարդ, որ շատ նման էր Պետրին, և հագած էր բաճկոնակի ձևի սպիտակ, արծուեղջյուր կոճակներով մոխրագոյն համազգեստ. սա Պաւլ Պետրովիչ Կիրսանովի սպասաւորն էր: Նա անխօս բաց առաւ ուղեկառքի դռնակը ու լեռ արաւ տարանտասի դռնոցը: Նիկալայ Պետրովիչը որդու և Բաղարովի հետ անցաւ մուծը և համարեա դատարկ դահլիճով, որի դրան ետևից հարեանցի կերպով երևաց մի կանացի երիտասարդ դէմք, և մտաւ ընդունարան, որ արդէն նորագոյն ճաշակով էր կահաւորուած:

—Ըհ, ալս էլ մեր տունը,—ասաց Նիկալայ Պետրովիչը զլսարկը հանելով ու մազերը թափահարելով:—Այժմ առաջի բանն այն է, որ մի լաւ ընթրենք ու հանգստանանք:

—Յիրաւի, վատ չի լինիլ որ մի բան ուտենք,—ձգձգուելով ասաց Բաղարովին ու ընկաւ գահաւորակի վրայ:

—Այո, ալո, չուտ, շուտ արէք, ընթրիք բերէք:—Նիկալայ Պետրովիչն առանց մի ակնյալտնի պատճառի ոտքը գետնին խփեց:—Ահաւասիկ, ի դէպ, Պրակոֆիչն էլ եկաւ:

Ներս մտաւ մի վաթսուն տարեկան արևոտ, լղար և թուխ մարմնով մարդ. նա հազել էր պղնձէ կոճակներով դարչնագոյն պոչաղգեստ և վզին վարդագոյն թաշկինակ փաթաթել: Նա շրթունքները բացած ժպտաց, մօտեցաւ Արկադիի ձեռքը համբուրեց և, հիւրին գլուխ տալով, գնաց քաշուեցաւ դրան մօտ ու ձեռները ետևը դրած կանգնեց:

—Մի լաւ մօտիկ տուր, Պրակոֆիչի,—սկսեց Նիկալայ Պետրովիչը:—Վերջապէս եկաւ... Հ'ը, ինչպէ՞ս է:

—Շատ լաւ է, ասաց ծերունին ու նորից ժպտաց, բայց և իսկոյն թաւ լծեցրը կիտեց:—Կհրամայէ՞ք, սեղան պատրաստեմ,—ասաց նա լուրջ կերպով:

—Այո, ալո, խնդրեմ: Բայց դուք նախ ձեր սենեակը չքցնալ, Եւգենի Վասիլիչ:

—Ոչ, շնորհակալ եմ, կարիք չկալ: Մենակ պատուիրեցէք, որ ճամբրուկս տանեն սենեակս. ալ մէկ էլ ալս շորս,—աւելացրեց նա վրաի երկար շորը հանելով:

—Շատ լաւ: Պրակտիկիչ, վեր առ նրանց վերարկուն:

Պրակտիկիչը կարծես տատանուելով վերցրեց Բաղարովի «շորը» և, զլիւից վերև բռնած, ոտքի մատների վրայ հեռացաւ:

—Իսկ դու, Արկադի, մի ըստէ քու սենեակդ կերթաս:

—Այո, պէտք է փոքր ինչ մաքրուել, — պատասխանեց Արկադին և արդէն քալելն ուղղել էր դրան կողմը, բայց արդ ըստէին ներս մտաւ միջակ հասակով, անզլիական մուրթ զղեստ հագած մարդ՝ վզին նոր ձեւի ցածիկ փողպատ, ոտներին լալքաւոր կոշիկ. արդ Պաւէլ Պետրովիչ Նիրսանովն էր: Ըստ երևութին նա քառասունհինգ տարեկան կլինէր՝ կարճ խուզած սպիտակ մազերը, նոր արծաթի նման, մուրթ փալլ ունէին. դէմքը, որ մաղձոտ էր, բայց կնճիռներից ազատ և սովորականից դուրս կանոնաւոր ու մաքուր, աչքայէս որ կարծես նուրբ ու հմուտ անդրիագործի ձեռքից դուրս եկած լինէր, զարմանալի զեղեցկութեան հետքեր ունէր՝ մանաւանդ շատ սիրուն էին պայծառ, սև, երկարաւուն աչքերը: Արկադիի հօրեղբոր ամբողջ կերպարանքը, որ զեղանկար և աղնուատում պատկեր ունէր, պահպանել էր իւր պատանեկական վաղիկակազմութիւնը և այն՝ հողից հեռանալու, դէպի վերև դնալու ձգտումը, որ մեծ մասամբ քսան տարեկանից լետոյ անհետանում է:

Պաւէլ Պետրովիչը վարտիքի գրպանից հանեց երկար, կարմրագոյն եղունգներով զարդարուած զեղեցիկ ձեռքը, որ արեակնեայ կոճակաւոր բազպանի քնքով սպիտակութեան պատճառով աւելի ևս զեղեցիկ էր թւում, և մեկնեց եղբոր որդուն: Նախ երոպական «shake hands»-ը կատարելուց լետոյ նա երեք անգամ, ուսական սովորութեամբ, համբուրուեցաւ նրա հետ, ախինքն իւր հոտեր քսած պխերովը երեք անգամ կպաւ նրա թշերին ու ասաց. «բարի եկար»:

Նիկալայ Պետրովիչը նրան Բաղարովին ներկայացրեց՝ Պաւէլ Պետրովիչը իւր ճկուն իրանը խոնարհեց ու թեթևակի ժպտաց, բայց ձեռք չտուեց և մինչև անգամ ձեռքը նորից գրպանը դրեց:

—Արդէն սկսել էի կարծել, թէ այսօր ալ ևս չէք գալ, — հաճելի ձայնով ասաց նա՝ սիրալիր շօրօրով, ուսերը վեր զցելով ու սպիտակ, սիրուն ատամները ցոլց տալով: — Ճանապարհին հօ բան չպատահեց...

—Ինչ պիտի պատահէր, — պատասխանեց Արկադին—

Ֆանապարհին փոքր ինչ (խտաբանք) քսաս տուինք: Դրա համար էլ ալժմ գալլի նման քաղցած ենք: Հալրիկ, ասա Պրա-
Վոֆլիլը շուտ անի, իսկ ես այս բողէիս կգամ:

— Սպասի, ես էլ հետդ դամ,— բացականչեց Բազարովը
տեղից վեր թռչելով: Նրկու երկտասարդները դուրս եկան:

— Այս ուլ է, — հարցրեց Պաւէլ Պետրովիչը:

— Արկաշալի ընկերն է. նրա ասելով մի շատ խելօք
մարդ:

— Մեղ մօտ է մնալու:

— Այո:

— Այս երկարամեղը:

— Այո, այո:

Պաւէլ Պետրովիչը եղունգներով սեղանին չխչխկացրեց:

— Ինձ թուում է, թէ Արկաշին cést dégourdi, ¹⁾— նկա-
տեց նա:— Ուրախ եմ նրա դալուն:

Ընթրիքին քիչ խօսեցին: Մանաւանդ Բազարովը համա-
րեա թէ ոչինչ չէր ասում, բայց ուտում էր շատ: Նիկալայ
Պետրովիչը զանազան դէպքեր էր պատմում իւր, ինչպէս
ինքն էր ասում, ազարակում վարած կեանքից, խօսում էր
առաջիկայում կառավարութեան ձեռք առնելիք միջոցների
մասին, մասնաժողովների, պատգամաւորների, մեքենաներ
մտցնելու և այլ խնդիրների մասին: Պաւէլ Պետրովիչը ծանր-
ծանր լիտ ու առաջ ման էր գալիս սեղանատան մէջ (նա
երեւէր ընթրիք չէր անում), երբեմն-երբեմն բերանին էր տա-
նում կարմիր գինով լի փոքրիկ բաժակը, մի կում առնում,
և շատ հազիւ մի որ և իցէ նկատողութիւն կամ, աւելի շատ,
այսպիսի բացականչութիւն անում. «հ'ը, ըհ'ը. հմ»: Արկաշին
մի քանի նորութիւններ հաղորդեց Պետերբուրգի կեանքից,
բայց նա իրեն փոքր անլարմար դրութեան մէջ էր զգում,
դա ալն անլարմարութիւնն է, որ սովորաբար ամեն երկտա-
սարդ էլ զգում է, երբ արդէն երեխայ լինելուց դեռ նոր դա-
դարած, վերադառնում է ալն տեղը, ուր նրան սովոր էին
երեխայ տեսնել ու համարել: Նա աւելորդ տեղը ձգձգում էր
իւր խօսքը, խոյս էր տալիս «հալրիկ» ասելուց և մինչև իսկ
մի անգամ դրա տեղ «հալր» ասաց, թէպէտ նա ալդ բառը
թի տակ արտասանեց. աւելորդ համարձակութեամբ իւր բա-

¹⁾ Փոխուել է (դէպի լաւը): Մ. Թ.

Ժակի մէջ աւելի գինի լցրեց, քան թէ կուղէր, և բոլոր գինին խմեց. Պրակոֆլին աչքը նրանից չէր հեռացնում և միայն շրթունքներն էր ծամծմում: Ընթրիքից լետու ամենքն էլ անմիջապէս բաժանուեցան:

— Ի՞նչ տարօրինակ մարդ է եղել հօրեղբայրդ, — ասում էր Բաղարովը գիշերազգեստը հագին Արկադիի անկողնի մօտ նստած ու կարճ չիբուխը ծծելով: — Ի՞նչ տնոգողութիւն է գիւղի մէջ. Հապա եղունգները. իսկը ցուցահանդէս ուղարկելու բան:

— Դու, իհարկէ, չգիտես, — պատասխանեց Արկադին, — թէ նա ի՞նչ անուն է ունեցել իւր ժամանակին: Ուրիշ անգամ նրա պատմութիւնը կպատմեմ քեզ: Ախր ի՞նչ զեղեցիկ տղամարդ է եղել, ինչքան կանալք զգուացրել:

— Հայն: Ասել է այդ հին հին լիշողութեան մնացորդներն են: Բայց ափսոս որ այստեղ մարդ չկալ, որ գրաւէ: Եւ բոլոր ժամանակը նրան էի դիտում — ինչ զարմանալի օձիք ունի, կարծես քարից լինի շինած, կզակն էլ մաքուր ածիլած: Յիծաղելի բան չէ, Արկադիյ Նիկալալիչ:

— Ասենք հա, բայց, ճշմարիտ, լաւ մարդ է:

— Դա արդէն հնութեան մնացորդ է: Իսկ հայրդ պատուական մարդ է: Բայց ի զուր է ոտանաւորներ կարդում, և զժուար թէ տնտեսութիւնից էլ մի բան հասկանալիս լինի: Բայց բարի մարդ է:

— Հալըս իսկը ոսկի է:

— Նկատեցիր քաշուածը:

Արկադին գլխով արաւ որպէս թէ ինքը չէր քաշուում:

— Չարմանալի մարդիկ են այս հնաւուրց ռոմանտիկները, — շարունակեց Բաղարովը: — Իրենց նեարդալին դրութիւնն այնքան կղարգացնեն, որ դրգոման ստիճանին հասնի... և դրանով էլ խանգարում է հաւասարակշռութիւնը: Սակայն, մնաս բարով, Իմ սենեակումս անգլիական լուացարան է դրուած, մինչդեռ դուռը գոց չունի: Բայց և այնպէս պէտք է այդ բանը քաջալերել — անգլիական լուացարանը, այսինքն առաջադիմութիւնը:

Բաղարովը գնաց, իսկ Արկադիին համակեց բերկրութեան զգացմունքը: Ինչքան քաղցր բան է քնել հայրենի կտրան տակ, ծանօթ անկողնի մէջ, այն վերմակի տակ, որի վրալ աշխատել են սիրելի ձեռներ, գուցէ և դալեակի ձեռները, այդ բարի, քնքով ու անխոնջ ձեռները: Արկադին լիշեց Եգորով —

Նալին և հառաչեց, և ողորմիս տուաւ... Նա իրա համար չէր աղօթում:

Նա էլ, Բաղարոյն էլ շատ շուտով քնեցին, բայց տունը եղողներէից միւսները զեռ երկար ժամանակ չէին քնում: Որդու վերադարձը լուրջէլ էր Նիկալայ Պետրովիչին: Նա անկողին մտաւ, բայց ճրագը չմարեց և, գլուխը ձեռքին լեռնած, խորը միտք էր անում: Նշքալը կէս գիշերը վաղուց անց նստած էր իւր առանձնասենեակում, բաղկաթոռի մէջ, բուխարու դիմաց, որի մէջ կամաց-կամաց քարածուխ էր այրւում: Պաւէլ Պետրովիչը չէր հանուել, միայն լալքաւոր ոտնամանը հանած չինական անկրունկ կարմիր չստեր էր հագել: Ձեռին բռնած էր galignani-ի վերջին համարը, բայց չէր կարդում: Նա աչքը լառած նայում էր բուխարուն, որի մէջ երբեմն մարելով և երբեմն բորբոքուելով պլպլում էր կապտաւուն բոցը... Աստուած դիտէ, թէ որտեղրանք էին թափառում նրա մտքերը: Բայց նրանք մինակ անցեալի մէջ չէին թափառում`—նրա դէմքի արտայայտութիւնը մռայլ էր և ուշադիր, իսկ լոկ անցեալի լիշողութիւններին անձնատուր եղած մարդ պղպխի արտայայտութիւն չի ունենում: Իսկ ետևի փոքրիկ սենեակում, մեծ սնդուկի վրայ, կապուտ բաճկոն հագած, մուգ մազերի վրայից սպիտակ թաշկինակ ձգած, նստած էր մի նորատի կին, Ֆենիչկան և երբեմն ականջ էր դնում, երբեմն նիրհում, երբեմն էլ մոտիկ քալիս բաց դռանը, որի միւս կողմը երևում էր մանկական մահճակալ և լսում քնած մանկան համաչափ շնչառութիւնը:

V

Միւս օրն առաւօտեան Բաղարոյն ամենքից վաղ դարթնեց և դուրս եկաւ տնից: «Վահ» մտածեց նա իւր չորս կողմը նայելով, «այս էլ գիւղ է էլի»: Նրբ որ Նիկալայ Պետրովիչը իւր գիւղացիներից բաժանուելով հողերի սահմանները որոշեց, հարկադրուեցաւ իւր ազարակի համար մի չորս դեռեատին բոլորովին տափաբակ ու լերկ դետին լատկացնել: Նա տուն, աղարակ և ծառաների համար բնակարաններ չինեց, պարտէզ չեց, լճակ ու երկու հոր փորեց. բայց ծառերը լաւ չէին բռնում, լճակում խիստ չքիչ ջուր հաւաքուեց, իսկ ջրհորների ջուրը չորահամ էր: Մենակ լասմիկի ու ակացիայի թփերով շրջապատուած դովանոցն էր աջողուել. ալգտեղ երբեմն-եր-

Հալրեր և դաւակներ

քեմն թէ՛ էին խմում և ճաշ ուտում: Բաղարովը մի քանի բոսկիլ մէջ անցաւ բոլոր սւղիներով, գոմ ու ախոռ մտաւ, երկու ընդոծին երեխայ գտաւ և նրանց հետ խօսոյն էլ բարեկամացաւ ու հետները միասին վեր կացաւ գնաց, աղաբակից մի վերստ հեռու, փոքրիկ ճանճուտը գորտ բռնելու:

— Գորտն ինչիդ է, աղա, — հարցրեց տղերանցից մէկը:

— Այ ինչիս է, — պատասխանեց Բաղարովը, որ մի առանձին ընդունակութիւն ունէր ստորին կարգի մարդկանց վտահուլները զրաւելու, թէպէտ երբէք նրանց քէֆովը չէր շարժում և հետները արհամարհանքով էր վարում, — ես գորտը տափկացնում եմ ու սկսում եմ նայել, թէ ինչ է կատարում նրա ներսը. և որովհետեւ ես էլ, դու էլ միեւնոյն գորտն ենք, միայն թէ մենք ոտների վրայ ենք զալիս, այդ պատճառով էլ կարող եմ իմանալ, թէ ինչ է լինում նաեւ մեր ներսը:

— Եդ ինչիդ է պէտք:

— Որպէս զի, երբ որ հիւանդանաս ու ես բժշկելու լինիմ, չսխալուեմ:

— Դու դժխտուր ես, ինչ է:

— Հասցն:

— Վախկա, լսում ես, աղէն ասում է, թէ մենք էլ միևնոյն գորտն ենք: Ջարմանք բան:

— Ես գորտից վախում եմ, — ասաց Վախկան, որ մի եօթ տարեկան, վուշի նման սպիտակ մաղերով երեխայ էր. նա ոտաբոլբիկ էր, իսկ հազին ցից եղած օձիքաւոր բաձկոն:

— Ի՞նչ կալ վախենալու, հո չեն կծում:

— Դէ, մտէք ջուրը, փիլիսոփաներ, — ասաց Բաղարովը:

Այդ միջոցին Նիկալայ Պետրովիչն էլ վեր էր կացել ու դնացել Արկադիի սենեակը. Արկադին արդէն հագնուած, պատրաստ էր: Հայր ու որդի դուրս եկան պատշգամբ, հովանոցի տակը, վանդակապատի մօտ սեղանի վրայ, լասմիկի երկու խոշոր փնջերի միջև արդէն եւ էր գալիս հեշտաեռը: Դուրս եկաւ երեկուայ աղջիկը, որ առաջին անգամ նրանց պատշգամբում հանդիպել էր, ու բարակ ձայնով ասաց.

— Ֆէդոսիա Նիկալաւեւնան մի քիչ հիւանդ են, չեն կարող զալ. հրամայեցին որ ձեզ հարցնեմ, ինքննրդ կհաճիք թէ՛ անել, թէ՛ Դուսնիային ուղարկի:

— Ես, ես ինքս կանեմ, — շտապով վրայ բերեց Նիկալայ:

Պետրովիչը։—Դու թէլը ինչո՞վ ես խմում, Արկադիւ, սերձիլ թէ լիմոնով։

—Արով, —սլատասխանեց Արկադիւն, և փոքր ինչ լոճ-լուց լետով հարցական եղանակով ասաց, —հալրիկ։

Նիկալայ Պետրովիչը չշկուած կերպարանքով նրան նա-կեցաւ։

—Ի՞նչ է, —ասաց նա։

Արկադիւն աչքերը ներքև զցեց։

—Ներիւր, հալրիկ, թէ որ հարցմունքս քեզ անտեղի թը-լաց, —ասաց նա, —բայց դու ինքդ քու երէկուայ անկեղծու-թեամբ ինձ էլ ստիպում ես անկեղծ լինել... հո չես նեղանալ։

—Ասա։

—Ինձ համարձակութիւն ես տալիս քեզ հարցնելու... Արդեօք ֆեն... արդեօք նրա թէլ անելու չեկածը ա՛յն պատ-ճառով չէ՞, որ ես ալստեղ եմ։

Նիկալայ Պետրովիչը թեթևակի շուռ տուեց երեսը։

—Գուցէ, —ասաց նա վերջապէս, —նա կարծում է... նա ամաչում է...

Արկադիւն աչքն արագութեամբ հօր վրայ ձգեց։

—Իդուր է ամաչում։ Նախ որ քեզ արդէն լալտնի է իմ մտածութեանս եղանակն (այս խօսքերն ասելիս Արկադիւի խիստ դիւրն էր գալիս), իսկ երկրորդ էլ—միթէ ես մի մազի չափ անգամ կուղեմ խանդարել քու կենցաղավարութիւնդ, քու սովորութիւններդ։ Մանաւանդ թէ համոզուած եմ, որ դու կարող չէիր վատ ընտրութիւն անել։ Թէ որ նրան թուլ ես տուել, որ քեզ հետ միենոցն լարկի տակ ապրի, ասել է, որ ալդ բանին արժանի է. ինչ էլ որ լինի՝ որդին հօր դա-տաւորը կարող չէ լինել, մանաւանդ ես, նամանաւանդ քեզ նման մի հօր, որ ոչ մի ժամանակ և ոչ մի բանի մէջ իմ ա-ղատութիւնս չես ճնշած։

Սկզբում Արկադիւի ձայնը զողողողում էր՝ դգում էր, որ իւր արածը վեհանձնութիւն է, բայց միևնոցն ժամանակ էլ հասկանում էր, որ հօրը զլիւին խրատի պէս մի բան է կար-դում. բայց մարդու իրա ձայնը սաստիկ ազդում է իւր վրայ և Արկադիւն վերջին խօսքերը հաստատուն, նուցն իսկ ազդու կերպով արտասանեց։

—Շնորհակալ եմ, Արկաչա, —խուլ ձայնով ասաց Նիկա-լայ Պետրովիչը և նրա մատները դարձեալ սկսան ճակատի և

յօնքերի վրայ շարժուել։—Քու ենթադրութիւններդ, արդարեւ, ուղիղ են։ Իհարկէ, եթէ ալդ աղջիկն արժանի չլինէր... Սա մի թեթեւ հաճութիւն համար չէ արուած։ Ինձ համար ծանր է այս մասին քեզ հետ խօսել։ Բայց հասկանում եմ իհարկէ, որ նրա համար զգուար էր քո եղած ժամանակդ, աչն էլ հէնց առաջին օրը, այստեղ դալ։

—Թէ որ ալդպէս է, ապա ես ինքս կղնամ նրա մօտ,—ասաց Արկադիւն մեծահոգութեան նոր հոսանքով բռնուած և տեղիցը վեր թռաւ։—Սա նրան կհասկացնեմ, որ ամենեին ինձանից քաշուելու բան չկար։

Նիկալայ Պետրովիչն էլ վեր կացաւ։

—Արկադիւն,—ասաց նա,—ախր... ինչպէս կարելի է... աչնտեղ... Քեզ չեմ ասել, որ...

Բայց Արկադիւն ալ եւս նրա ասածը չէր լսում և վաղեց, գնաց պատշգամբից։ Նիկալայ Պետրովիչը նրա ետեւիցը նախելով մնաց շփոթուած և նստաւ տեղը։ Նրա սիրտը բաբախում էր... Արդեօք ալդ բողբոջին նրա առաջ իւր և որդու ապագայ լարաբերութեան անխուսափելի տարօրինակութիւնը պատկերացաւ, թէ հասկացաւ, որ Արկադիւն աւելի լարզանք ցոլց տուած կլինէր իրեն, թէ որ բոլորովին այս խնդիրը չօշափած չլինէր, կամ թէ զուցէ նա ինքն իրեն կշտամբում էր իւր թուլամորթութեան համար—զգուար էր ասել, այս բոլոր զգացմունքներն էլ կալին նրա մէջ, բայց իբրեւ զգացողութիւն—և աչն էլ իբրեւ անորոշ զգացողութիւն։ Իսկ երեսի կարմրութիւնը չէր գնում, և սիրտը բաբախում էր։

Շտապ քալերի ձայներ լսուեցան և պատշգամբ եկաւ Արկադիւն։

—Հալը, մենք ծանօթացանք—բացականչեց նա և նրա դէմքի վրայ փալեց փաղաքուշ և բարի լաղթանակի արտալատութիւնը։—ձիշտ որ, Ֆեդոտիա Նիկալանան մի քիչ լաւ չէ ախօր, և մի քիչ ուշիկեկ կգար։ Բայց ինչպէս է որ չէիր ասել, թէ ես եղբայր էլ եմ ունեցել։ Թէ որ իմանալի հէնց երեկոյեան էլ կգնալի, կհամբուրէի նրան, ալ ինչպէս որ ալժամ համբուրեցի։

Նիկալայ Պետրովիչն ուզում էր մի բան ասել, ուզում էր վեր կենալ տեղից և գիրկը բանալ... Արկադիւն ինքը նրա վզովը փաթաթուեց։

—Այս ինչ է, դարձեալ գրկախառնուել էք,—նրանց քամակից լսուեց Պաւէլ Պետրովիչի ձայնը։

Հալը ու որդի երկուսն էլ ուրախ էին նրա գալուն. լինում են սրտալուղ գրութիւններ, որոնց միջից բաց և ափսոսանք կցանկանալ շուտով դուրս դալ։

—Ի՞նչ կալ զարմանալու,—ուրախ-ուրախ ասաց Նիկալալ Պետրովիչը։—Այս ինչքան ժամանակ է Արկաշայի կարօտն էի քաշում... Երէկուանից դէսը սկի ժամանակ էլ չէ եղել, որ մի լաւ վրան նախեմ, կշտանամ։

—Ամենեկն չեմ զարմանում,—նկատեց Պաւէլ Պետրովիչը,—ես ինքս էլ պիտի ուրախութեամբ հետը ողջադուրեմ։

Արկաշին մօտեցաւ հօրեղբօրը և նորից երեսին զգաց նրա հոտաւէտ բեխերի շօշափումը։ Պաւէլ Պետրովիչը սեղանի մօտ նստեց։ Նա անզլիական ճաշակի նրբանկար շոր էր հագել, դիւրին փոքրիկ թաս դրել։ Այս թասն ու անհոգ կապած փողպատը նշան էին գիւղական կեանքի աղատութեան. բաց չապկի պինդ օձիքը, որ ճշմարիտ է, սպիտակ չէր, հապա խափտապղէտ, ինչպէս որ վախել է առաւօտեալ ղզեստին, ըստ սովորականին անողորմ կերպով դէմ էր ընկել սափրած կզակին։

—Ո՞րտեղ է նոր բարեկամդ,—հարցրեց նա Արկաշին։

—Տանը չի. սովորաբար նա վաղ է վեր կենում և մի որևիցէ տեղ գնում։ Ամենեկն պէտք չէ նրա վրալ ուշադրութիւն դարձնել—նա շատ դէս ու դէն անել չգիտէ։

—Այո, երևում է։—Պաւէլ Պետրովիչն առանց շտապելու սկսաւ հացին կարագ քսել։—Շատ է ալտեղ մնալու։

—Տեսնենք, Նա հօրն էր գնում և ճամբին եկաւ մեղ մօտ։

—Իսկ հալըր որտեղ է ապրում։

—Մեր նահանգում, մեղանից մի ութսուն վերստ հեռու։ Այնտեղ մի փոքրիկ կալուածք ունի։ Առաջ զինուորական բժիշկ է եղած։

—Հաճա՛... Ես էլ ասում եմ ծանօթ ազգանուն է—Բաղալով... Յիշում ես, Նիկալալ, կարծեմ հայրիկի գնդում Բաղալով ազգանունով մի բժիշկ կար։

—Կարծեմ կար։

—Այո, ալո։ Ուրեմն ալ բժիշկը սրա հալըն է։ Հըմ։—Պաւէլ Պետրովիչը բեխերը շարժեց։—Իսկ ինքը, պարոն Բաղալովն ինքն ինչ բան է իսկապէս,—հարցրեց նա որոշակի։

—Բաղարձին ինչ բան է,—Արկաղին ժպտաց.—Ուղում էք, հօրեղբայր, ասեմ նրա խկապէս ինչ բան եղածը:

—Խնդրեմ, չնորհ արա:

—Նա նիհիլիստ է:

—Ի՞նչ,—հարցրեց Նիկալայ Պետրովիչը. իսկ Պաէլ Պետրովիչը օդի մէջ բարձրացեց դանակը, որի ծալքին մի կտոր կարագ կար, և մնաց անշարժ:

—Նիհիլիստ է,—կրկնեց Արկաղին:

—Նիհիլիստ,—ասաց Նիկալայ Պետրովիչը.— Ինչքան խելքս կտրում է, դա լատիններէն nihil, ոչ ինչ բառիցն է. հետեալաբար արդ բառը նշանակում է աճապիսի մի մարդ, որ... որ ոչինչ չէ ընդունում:

—Ասա՛ որը ոչինչ չի լարդում,—վրայ բերեց Պաէլ Պետրովիչը, և նորից սկսաւ հացին կարագ քսել:

—Որը ամեն մի բանի քննողաբար է վերաբերում,—նկատեց Արկաղին:

—Մէկ բան չէ, ինչ է.—հարցրեց Պաէլ Պետրովիչը:

—Ոչ, մէկ բան չէ: Նիհիլիստը մի աճապիսի մարդ է, որ ոչ մի հեղինակութեան առաջ չի խոնարհւում, ոչ մի սկզբունք, ինչքան էլ արդ սկզբունքը լարդանքի արժանացած լինի, չի ընդունում լոկ հաւատքով:

—Եւ ինչ է, արդ լաւ բան է.—ընդհատեց Պաէլ Պետրովիչը:

—Նախելով թէ ում համար: Ոմանց համար դա լաւ է, իսկ ոմանց համար՝ շատ վատ:

—Մի՞թէ: Իհ, ինչպէս տեսնում եմ, դա մեր խելքի բանը չէ: Մենք հին դարու մարդ ենք և կարծում ենք, որ առանց պրինսիպների (Պաէլ Պետրովիչն արդ բառը ֆրանսիացոց նման փափուկ, «պրինսիպ» էր արտասանում, մինչդեռ Արկաղին, ընդհակառակն, արտասանում էր «Պրը՛նցիպ») և առաջին վանկի վրայ շեշտում), առանց, ինչպէս դու ես ասում, լոկ հաւատքով ընդունուած, պրինսիպների աչք բանալ, շունչ քաշել կարող չենք: Vous avez changé tout cela ¹⁾ Աստուած տալ ջնդակ լինիք, իսկ մենք մոտիկ կտանք ձեզ ու կուրախանանք, պարոնայք... ինչպէս էր:

—Նիհիլիստներ,—որոշակի ասաց Արկաղին:

¹⁾ Դուք ամեն բան փոխել էք, տակն ու վրայ արել: Մ. Բ.

— Հաւ Առաջ կալին հեղեղիստներ ²⁾, իսկ ալթմա՝ նիհիլիստներ, Տեսնենք թէ ինչպէս էք դատարկութեան, օղաղուրկ տարածութեան մէջ ապրելու. իսկ ալթմ խնդրեմեղըսը, Նիկալայ Պետրովիչ, զանգը խփիր, արդէն կակաօ խմելու ժամանակ է:

Նիկալայ Պետրովիչը զանգը խփեց և զոռաց. «Դունիա-շառ, Բալց Դունիաշալի փոխարէն Ֆենիչկան ինքը դուրս եկաւ. Դա մի քսան երեք տարեկան, սպիտակ ու փափլիկ կին էր, թուխ մազով ու աչքերով, կարմիր, մանկական-փքած շրթունքներով ու քնքով ձեռներով. Նա չթէ մաքուր զգեստ էր հագել, կապտադոն նոր ծածկոցը թեթևակի ձգել կըր ուսերին: Նա մի մեծ գաւաթով կակաօ բերեց և, Պաւէլ Պետրովիչի առաջը դնելով, շատ ամաչեց՝ ջերմ արիւնը լորձանք տուեց նրա սիրուն դէմքի նուրբ մորթի տակով, և նրա երեսը կարմրատակեց: Ֆենիչկան աչքերը խոնարհեց և կանգ առաւ սեղանի կողքին և ըտլորովին մատների ծալքերով լննուեցաւ սեղանին: Թւում էր, թէ նա համ քաշում էր, որ եկել էր, համ էլ ասեա թէ զգում էր, թէ իրաւունք ունէր դալու:

Պաւէլ Պետրովիչը խստութեամբ լօնքերը կիտեց, իսկ Նիկալայ Պետրովիչը շէկուեց:

— Բարեւ, Ֆենիչկա,—ասաց նա ատամների արանքով:

— Աստուծու բարին,— պատասխանեց Ֆենիչկան ոչ-բարձր, բայց հնչուն ձայնով և, աչքի ծալքովը նայելով Արկադիին, որը բարեկամաբար ժպտում էր նրան, կամացուկ զուրս դնաց: Նա փոքր ինչ շօրօրալով էր ման գալիս, բայց ալդ էլ էր նրան սաղ գալիս:

²⁾ Գէորգ Վիլհելմ Ֆրիդրիխ Հեգէլը (1770—1831 թ.) գերմանացի լատինի փիլիսոփայ է. նրա վարդապետութեան հիմք կազմում է այն գաղափարը, թէ ամբողջ տիեզերքս պէտք է նկատել մի գեղեցիկ ամբողջութիւն, որի մէջ ոչ միայն ոչ մի անհաշտելի բան չկայ, հապա չկայ նաև մաքառումն, և ամենայն ինչ միայն արտալատութիւն է դարգացման, ուր մի ձև մշտապէս փոխում է միւս ձևի. տիեզերքս մի ներդաշնակ միութիւն է կազմում, մի օրգանիզմ. ուստի և Հեգէլը ամեն մի երևոյթի մէջ որոնում է ընդհանուր կապը միւս երևոյթների հետ: Հեգէլի վարդապետութիւնը 30—40-ական թուերին խիստ տարածուած էր Մոսկուայի ինտելիգենտ հասարակութեան մէջ. «սլաւիանաֆիլ» և «ղապաղնիկ» կոչուած ուղղութիւնները իւրաքանչիւրը իւր տեսակէտով էր ըմբռնում Հեգէլի վարդապետութիւնը... Ծ. Թ.

Մի առ վարկեան պատշգամբում լուսթիւն տիրեց, Պաւէլ Պետրովիչը իւր կականն էր խմում, և լանկարծ գլուխը բարձրացրեց:

—Ահաւասիկ պարոն Նիհիլիստն էլ չնորհէ բերում ալստեղ,—ասաց նա ցած ձայնով:

Յիրաւի, պարտիզում, ծաղկանոցների վրայից անցնելով, զալիս էր Բազարովը: Նրա կտաւէ վերարկուն ու վարտիկը ցնխոտուել էին. ճանճալին կպչուն բոսք փաթաթուել էր նրա հին, կլոր զլխարկին. աջ ձեռքին բռնած էր մի փոքր տոպրակ. տոպրակի մէջ մի կենդանի ռան էր շարժւում: Նա արագութեամբ մօտեցաւ պատշգամբին և, զլիտով անելով, ասաց.

—Բարով ձեզ, պարոններ. ներեցէք, որ թէլի ուշացաւ. ալս բոպէլին կգամ. հարկաւոր է ալ ալս գերիններին տեղաւորել:

—Այդ ինչ է, տղո՞ւկ է, —հարցրեց Պաւէլ Պետրովիչը:

—Ոչ, գորտ է:

—Գորտն ուտում էք թէ բաղմացնում:

—Փորձի համար է, —անտարբերութեամբ պատասխանեց Բազարովը ու տուն գնաց:

—Նա ալդ գորտերը պիտի սկսի կտրատել,—նկատեց Պաւէլ Պետրովիչը:—Որինսիպի չի հաւատում, իսկ գորտի հաւատում է:

Արկադին ցաւակցաբար մտիկ տուաւ հօրեղբօրը, Նիկալայ Պետրովիչն էլ ծածուկ ուսերը վեր գցեց: Պաւէլ Պետրովիչը ինքն էլ հասկացաւ, որ արածը անաջող սրախօսութիւն էր, և սկսաւ խօսել տնտեսութեան ու նոր կառավարչի վրայ, որը նախօրեկին եկել, զանգատուել էր, թէ բանուոր Ծաման արեւցութիւն է անում և բոլորովին խարաբ է եղել...:

VІ

Բազարովը եկաւ, սեղանի առաջ նստեց և սկսաւ շտապով թէլ խմել: Նրկու եղբայրներն էլ լուիկ նրան էին նալում, իսկ Արկադին աչքի տակովը մէկ հօրն էր մտիկ տալիս, մէկ հօրեղբօրը:

—Հեռու գնացիք,—հարցրեց վերջապէս Նիկալայ Պետրովիչը:

—Այստեղ, ձեր կաղամախի պուրակի մօտի ճանճուտը: Մի

Դինգ հատ կողար թռան առաջիցս. Արկադի, կարող ես սպանել:

— Իսկ դուք որսորդ չէք:

— Ոչ:

— Դուք խկապէս ընադիտութեամբ էք դնալուս, — իւր հերթին հարցրեց Պաւէլ Պետրովիչը:

— Բնադիտութեամբ, այո. առ հասարակ ընական գիտութիւններով:

— Ասում են վերջին ժամանակներս գերմանացիները խիստ առաջ են գնացել այդ կողմից:

— Այո. գերմանացիներն այդ կողմից մեր վարժապետներն են, — անհոգաբար պատասխանեց Բազարովը:

— Այդքան բարձր համարում ունիք գերմանացիների վրայ, — վերին աստիճանի քաղաքավարութեամբ ասաց Պաւէլ Պետրովիչը: Նա սկսել էր ներսից զայրանալ: Բազարովի չափազանց աղատ վարմունքը վրդովում էր նրա ազնուական բնավարութիւնը: Այս հաքիմի որդին ոչ միայն չէր քաշում, հասկա մինչև անգամ պատասխանն էլ ակամայ և կարճ էր տալիս, և ձայնի մէջ էլ մի տեսակ կռպիտ, լանդուզն բան կար:

— Այնտեղի գիտնականներն իրենց գործը հասկացող մարդիկ են:

— Լաւ, լաւ: Հապա ռուս գիտնականների մասին, այդքան լաւ համարում չունիք իհարկէ:

— Հէնց այդպէս էլ է:

— Այդ խիստ գովելի անձնուրացութիւն է, ասաց Պաւէլ Պետրովիչը իրանն ուղղելով ու զլուխը լետ զցելով: — Հապա ինչ էր Արկադիի Նիկալայիչը նոր ասում, թէ ոչ մի հեղինակութիւն չէք ընդունում: Գերմանացի բնագէտներին չէք հաւատում:

— Եւ ինչո՞ւ պիտի հեղինակութիւն ընդունեմ: Եւ ինչ բանի պիտի հաւատամ: Թէ որ խելքի նստելու մի բան կասեն՝ կհամաձայնեմ. պրծաւ գնաց:

— Իսկ գերմանացիները բոլորն էլ խելքի նստելու բան են ասում, — ասաց Պաւէլ Պետրովիչը, և նրա դէմքը մի ալնապիսի անտարբեր, անհոգ արտայայտութիւն ստացաւ, որ կարծես ամբողջապէս խորասուղուած լինէր երկնային բարձունքների մէջ:

— Ոչ, ամենքը չէ: — փոքր ինչ լորանջելով պատասխա-

նեց Բաղարովը, որ ակնլալտնի կերպով չէր ցանկանում վէճը շարունակել:

Պաւէլ Պետրովիչը Արկաղիին նախեցաւ, կարծես ուղում էր ասել. «խօսք չունիմ, շատ մարդավարի բարեկամ ես ունեցեր»:

— Իսկ ինչ վերաբերում է ինձ,— նորից խօսեց նա աշխատելով իրեն զսպել,— ես, ինչ մեղքս պահեմ, գերմանացիներին չեմ սիրում: Էլ ուռսական գերմանացիներին մասին չեմ խօսում, արդէն լալտնի է նրանց ինչ պտուղ եղածը: Հէնց Գերմանիայի գերմանացիներին էլ չեմ հաւանում: Առաջուալ գերմանացիները դեռ էլի մէկ բան էին. այն ժամանակ ունէին Շիլլեր, Գ. Է. օ. տ. է. է, Բինչ Է...: Մանաւանդ եղբայրս առանձնապէս սիրում է նրանց...: Իսկ ալժամ դուրս են եկել ինչ որ քիմիկոսներ ու մատերիալիստներ (նիւթապաշտներ)...:

— Կարդին քիմիկոսը քսան անգամ օդտակար է ձեր բանաստեղծներից,— ընդհատեց Բաղարովը:

— Միթէ,— ասաց Պաւէլ Պետրովիչն ու, ասես թէ քնիւ մէջ ընկնելով, լոնքերը մի քիչ վերեւ բարձրացրեց. — Ասել է դուք գեղարուեստ չէք ընդունում:

— Փող վստատակելու արուեստը, կամ թթախտի վախճանը,— արհամարհական ծաղրով բացականչեց Բաղարովը:

— Լաւ է, լաւ է: Ուրեմն ալսպիսի հանաքներ էլ էք գիտացել: Ասել է թէ դուք ալս ամենը մերժում էք: Լաւ, Ուրեմն դուք մենակ գիտութեան էք հաւատում:

— Արդէն ձեզ առացի, թէ ոչնչի չեմ հաւատում. և Բինչ բան է գիտութիւն ասածդ— ընդհանրապէս գիտութիւնը: Կան գիտութիւններ, ինչպէս որ կան նաեւ արհեստներ, կոչումներ. իսկ ընդհանուր առմամբ գիտութիւն ասած բանդ բոլորովին գոլութիւն չունի:

— Շատ լաւ: Իսկ հասցն ուրիշ, մարդկային կենցաղավարութեան մէջ ընդունուած հաստատութիւնները, դրանց վերաբերմամբ էլ ալսպիսի բացասական ուղղութեան էք հետեւում:

— Սա ինչ բան է, հարց ու փոք է,— հարցրեց Բաղարովը: Պաւէլ Պետրովիչը թեթեակի սպրդեց...: Նիկալայ Պետրովիչը հարկ համարեց խօսակցութեանը միջամտել:

— Այդ մասին, սիրելի Սեդենիլ Վասիլիչ, մի ուրիշ անգամ աւելի մանրամասն կերպով կխօսենք. ձեր կարծիքներն էլ կիմանանք, մերն էլ կլալտենք: Շատ ուրախ եմ, որ բնա-

կան զիտութիւններով էք պարագում չսեւ եմ, որ Լիբիւսը¹⁾ զարմանալի գիւտեր է արել հողը պարարտացնելու վերաբերմամբ, Դուք կարող էք ինձ գիւղատնտեսութեան մէջ օգնել, կարող էք մի որեւիցէ օգտակար խորհուրդ տալ:

— Սա պատրաստ եմ, Նիկալայ Պետրովիչ, բայց մենք որտեղ, Լիբիւսը որտեղ: Առաջ պէտք է զեռ ալք ու բենը սովորել, որ լետով ձեռներս գիրք բռնել կարողանանք, իսկ մենք զեռ սեր սպիտակից ջոկել չենք կարողանում:

«Ինչպէս տեսնում եմ, ճիշտ որ դու Նիհիլիստ ես եղել» մտածեց Նիկալայ Պետրովիչը:— Բայց և ահապէս թող տուէք որ հարկաւոր դէպքում ձեր օգնութեան դիմեմ, — աւելացրեց նա բարձր ձայնով:— Իսկ այժմ, եղբայր, վեր կաց գնանք կառավարչի հետ բաններս տեսնենք:

Պաւէլ Պետրովիչը վեր կացաւ աթոռից:

— Հն, — սասց նա առանց որեւէ մէկին նախելու, — կատարեալ զփրադտութիւն է ախպէս մի հինգ տարի գիւղում, հանձարներից հետո ապրելը: Ախմախ էլ կ'մնաս: Դու աշխատում ես չմոռանալ ահ, ինչ որ սովորել ես, բայց, մէկ էլ տեսար բանից դուրս եկաւ, որ ալք ամենը անմիտ բաներ են եղել, որ խելօք մարդիկ ալգալիս չնչին բաների վերաջլուխ չեն ցաւաղնում, և թէ մենք մի անպէտք փալաս ենք դարձել: Ի՛նչ արած: Նրեի երիտասարդութիւնը, արդարեւ, մեզանից խելօք է:

Պաւել Պետրովիչը կրնկի վրայ ծանր-ծանր շուռ եկաւ ու ծանր-ծանր էլ դուրս գնաց. Նիկալայ Պետրովիչն էլ նրա հետից գնաց:

— Ի՛նչ է, նա միշտ ախպէս է, — սառն կերպով հարցրեց Բազարովը, երբ որ երկու եղբայրների քամակից դուռը փակուեց:

¹⁾ Նուստուս Լիբիւսը (1803—1873 թ.) գերմանացի հռչակաւոր քիմիկոս է, որի ձեռքի տակ կրթուել ու անուն են ստացել ներկալիս նշանաւոր քիմիկոսներից շատերը: Լիբիւսը իւր հետազոտութիւններով ու գիւտերով հսկայական զարկ տուաւ ոչ միայն քիմիայի, այլ և բնախօսութեան և գիւղատնտեսութեան առաջադիմութեան, և դժուար թէ լինի սի ալ գիտնական, որ անքան մեծ և անմիջական ներդրութիւն ունեցած լինի մարդկանց կեանքի նիւթական պայմանները բարեփոխելու վրայ, ինչքան Լիբիւսը: Մ. Թ.

— Գիտես', Նւզենիլ, դու էլ չափազանց խիստ կերպով վարուեցիր հետը, — նկատեց Արկադին։ — Նրան վիրաւորեցիր։

— Ձէ, այդ էր պակաս, որ հիմի դրանց, այդ զաւառակահաւդնականներին էլ երես տալիս Ախր չգիտես, այդ բոլորը անձնասիրութիւն է, առիւծալին սովորութիւններ, անձնահաճութիւններ են։ Թէ որ ալդալիսի ձգտումներ ունի, թող ալն ժամանակ Պետերբուրգ մնար... Էհ, տէրը նրա հետ Գիտես, մի հաղուադիւտ ջրալին միջատ, *Ditiscus marginatus* եմ գտել։ Յոյց տամ։

— Քեզ խոստացել էի նրա պատմութիւնը պատմել, — ասեց Արկադին։

— Միջատի պատմութիւնը։

— Հերիք կատակ անես։ Հօրեղբորս պատմութիւնը, Ատես, որ նա ալն չէ, ինչ որ կարծում ես։ Նա աւելի ցաւաւիցութեան արժանի է, քան ծաղրի։

— Ձեմ վիճում։ Բայց ինչ ես դրա ետխից կպել։

— Պէտք է արդարամիտ լինել, Նւզենիլ։

— Այդ ինչիցն է հետեւում։

— Ձէ, լսիր...

Նւ Արկադին պատմեց իւր հօրեղբոր պատմութիւնը։ Ընթերցողն այդ պատմութիւնը լաջորդ զլլտում կ'գտնի։

VII

Իւր կրտսեր եղբոր Նիկալալի նման Պաւէլ Պետրովիչ Կիրսանովն էլ իւր նախնական կրթութիւնը ստացել է տանը, իսկ լետոյ ուսել է ղինուորական ուսումնարանում (Պաթսկի կորպուս) ¹⁾։ Մանկութիւնից զարմանալի գեղեցիկ էր. մանաւանդ որ նաև անձնավստահ էր, փոքր ինչ հեղնող և մի տեսակ դուարճալի—մաղձոտ—նա չէր կարող ղիւր չգալ։ Հէնց որ սպալ դարձաւ, սկսաւ ամեն տեղ էլ մտնել-դուրս գալ։ Նրան ձեռքէ ձեռք էին խլում և նա ինքն էլ իրեն երես էր տալիս, մինչև անգամ չարութիւններ էր անում, մինչև անգամ

¹⁾ Ալէքսանդր I-ի օրով Պետերբուրգում հիմնուած ղինուորական ուսումնարան, ուր ընդունուած են միայն վաստակաւոր անձանց զաւակները՝ կայսերական հրամանով։ Ուսումնարանը վեցամեայ դասընթաց ունի և աւարտողները սպալ են շուրս գալիս։ Մ, Թ.

կոտորատուում էր: Բայց այդ էլ էր նրան սաղ զալիս: Կանաչք ետևիցը դժուամ էին, տղամարդիկ նրան անձնահաճ էին անուանում ու իրենց սրտումը նախանձում: Խնչպէս արդէն ասած է: Նա իւր եղբորը հետ միատեղ մի բնակարանում էր ապրում և նրան անկեղծօրէն սիրում էր: Թէպէտ ամենեկին նրան նմանութիւն չունէր: Նիկալալ Պետրովիչը թեթևակի կաղին էր տալիս, ունէր մանր ու հաճելի դիմազօծեր, բայց մանր, փոքր ինչ թախծալի սև աչքեր ու ցանցառ մազ. նա հաճութեամբ ծուլանում էր, բայց և մեծ հաճութեամբ էլ ընթերցանութեամբ պարապում, և հասարակութեան մէջ մոնելուց վախենում էր: Պաւէլ Պետրովիչը ոչ մի երեկոյ տանը չէր մնում, համարձակ և ճարպիկ մարդու հոչակ ունէր (ըարձր հասարակութեան երիտասարդների մէջ մարմնամարզութիւնը նրա շնորհիւ մոդ էր դարձել) և ընդ ամենը հինգ, վեց հատ ֆրանսերէն գիրք էր կարդացել: Քսանութ տարեկան միջոցին արդէն կապիտան էր. փալլուն ապագայ կար առաջը: Յանկարծ ամեն բան փոխուեց:

Այդ միջոցներին Պետերբուրգի բարձր կարգի հասարակութեան մէջ երեմն-երեմն երևում էր մի կին, որին մինչև օրս էլ չեն մոռացել. իշխանուհի կին էր: Նա բարեկիրթ ու վախելուչ, բայց փոքր ինչ պակասամիտ ամուսին ունէր, բայց երեսալ չունէր: Այդ իշխանուհին մէկ տեսար՝ լանկարծ արտասահման կգնար, մէկ էլ տեսար՝ լանկարծ Ռուսիա կվերադառնար, մի խօսքով տարօրինակ կեանք էր վարում: Նա թեթեամիտ ու նազկիթող կնոջ անուն ունէր, մեծ լափշտակութեամբ անձնատուր կ'լինէր ամեն տեսակ զուարճութիւնների, մինչև թալկութեան աստիճանի կ'ալարէր, հանաքներ կանէր ու կ'լիչալի կծիծաղէր երիտասարդների հետ, որոնց կընդունէր ճաշերքից առաջ կիսախաւար ընդունարանում, իսկ գիշերները լաց կ'լինէր և կ'աղօթէր, ոչ մի տեղ հանգիստ չէր գտնիլ, իսկ շատ անգամ էլ մինչև լուս իւր սենեակի մէջ դէս-դէն կ'ընկնէր, թախծաղին մատները կ'տրորէր, կամ թէ չէ, բոլորովին դժգոյն ու սառը, կ'նստէր, սաղմոս կ'կարդար: Բայց գիշերն անցաւ թէ չէ, նա դարձեալ նսն աշխարհիկ կինն էր, դարձեալ հիւր կ'գնար, կ'ծիծաղէր, կ'շատախօսէր և ասես թէ ընդառաջ կ'սլանար ամեն բանի, որ իրեն կարող էր ամենաչնչին հաճութեւ պատճառել: Զարմանալի գեղեցիկ կազմուածք ունէր՝ ոսկու նման ծանր ոսկեգոյն հիւսը ծնկերից ցած էր

իջնում, բայց ոչ ոք նրան զեղեցիկուհի չէր անուանիլ. ամբողջ դէմքի վրա միակ զեղեցիկը նրա աչքերն էին, և նոյն իսկ բուն աչքերն էլ չէին-աչքերը մանր էին ու գորշ-հաօղա աչքերի հալեացքը. արագ և խորը, խիղախութեան աստիճան անհոգ և թախծութեան աստիճանի մտախոհ,-խորհրդաւոր հալեացք: Մինչև անգամ ալն ժամանակ, երբ նրա լեզուն ամենադատարկ խօսքեր էին բլբլում, նրա հալեացքի մէջ մի տարօրինակ բան էր փալլում: Հագնուածքը շատ նուրբ էր:

Պաւէլ Պետրովիչը նրան հանդիպեցաւ մի պարահանդիսի մէջ, հետը մազուրկա պարեց, որի միջոցին իշխանուհին ոչ մի խելացի խօսք չսաց, բայց Պաւէլ Պետրովիչը սաստիկ սիրահարուեցաւ նրան: Յաղթանակների սովոր լինելով, նա ալսող էլ չուտով իւր նպատակին հասաւ, բայց լաղթութեան հեշտութիւնը չստեցրեց նրան: Ընդհակառակն, աւելի ևս չարատանջ, աւելի ևս պինդ կերպով կապուեցաւ ալն կնոջ հետ, որի մէջ, մինչև անգամ ալն միջոցին, երբ նա անդարձ կերպով անձնատուր էր լինում, կարծես դեռ դարձեալ մնում էր մի տեսակ ըղձալի և անմատչելի բան, որին ոչ ոք կարող չէր արժանանալ: Ի՞նչ էր բնակալած ալս հոգու մէջ—Աստուծուն է լալտնի: Թւում էր թէ նա դտնւում էր իրեն էլ անլալտ խորհրդաւոր զօրութիւնների իշխանութեան տակ, ալք զօրութիւնները ինչպէս ուղէին, ալնպէս էլ խաղ կանէին հետը. նրա մանրիկ ուղեղը չէր կարողանում դրանց քմահաճոյքներին դիմադրել: Նրա բոլոր վարմունքն անհեթեթութիւնների մի շարք էր. միակ նամակները, որ կարող էին ամուսնու արդարացի կասկածը լարուցանել, նա զրեւ էր մի մարդու, որ համարեա թէ իրեն անծանօթ էր, իսկ սէրը նրա մէջ միայն թախիծ էր առաջացրել՝ ալլ ևս չէր ծիծաղում և ճանաքներ չէր անում ալն մարդու հետ, որին ընտրել էր, և նրա թսածներին ականջ դնելու ու նրան մտիկ տալիս վարանման մէջ էր ընկնում: Նրբեմն, մեծ մասամբ լանկարծակի ալք վարմունքը սառն սարսափի էր փոխարկւում: Ղէմքը մոռելատիպ և վալրենի արտալալտութիւն էր ստանում: Նա քաշում էր իւր ննջարանը, դուռը գոցում, և սպասունին ականջը դրան կպցրած կլսէր նրա խուլ հեկեկանքը: Կիրսանովը, շատ անգամ, քնքոյշ տեսակցութիւնից տուն վերադառնալուց լետով, իւր մէջ զգում էր ալն դառն ու սրտամաշուկ ցատուր, որ մարդուս սրտում առաջանում է, երբ որ նա վերջնական

անաջողութեան է հանդիպում: «Ել ինչեւ ուղում», հարցնում էր նա ինքն իրան, իսկ սիրտը շարունակ մարմաջում էր (խոստում էր): Նա մի անգամ իշխանուհուն նուիրեց մի մատանի, որի ակի վրայ սֆինկսի պատկեր էր փորագրած:

—Այս ինչ է,—հարցրեց իշխանուհին,—սֆինկս է:

—Այո,—պատասխանեց նա,—և արդ սֆինկսը՝ դուք էք:

—Ես,—հարցրեց իշխանուհին, և իւր խորհրդաւոր հալեացքը դանդաղ կերպով բարձրացրեց նրա վրայ:—Գիտե՞ք, որ ինձ համար շատ նպաստաւոր է արդ բանը,—աւելացրեց նա թեթեւ հեղնութեամբ, իսկ հալեացքը դարձեալ նոյն տարօրինակութիւնն էր արտապատում:

Ծանր էր Պաւէլ Պետրովիչի վիճակը մինչև անգամ աչն ժամանակ, երբ իշխանուհի Ռ-ը նրան սիրում էր. բայց երբ որ իշխանուհին սառեց, իսկ արդ բանը բաւական շուտ պատահեցաւ, քիչ էր մնում նա խելքը կորցնէր: Նա տանջւում էր ու խրոււմ, և իշխանուհուն հանգիստ չէր տալիս ու ամեն տեղ ետեւիցը թրեւ գալիս. արդ բանը ձանձրացրեց իշխանուհուն և նա արտասանման գնաց: Պաւէլ Պետրովիչը, չնայելով իւր բարեկամների խնդիրներին, իւր մեծաւորների խրատներին, թողեց պաշտօնն ու իշխանուհու ետեւից գնաց. չորս տարի օտար աշխարհներում անցկացրեց, որի միջոցին նա երբեմն սլանում էր սիրուհու քամակից, իսկ երբեմն էլ դիտմամբ նրա հետքը կորցնում. նա ինքն իրենից ամաչում էր, իւր փոքրոգութեան վրայ դալբանում... բայց ինչ օգուտ, իշխանուհու կերպարանքը, արդ անհասկանալի, համարեա տնխորհուրդ, բայց դիւթական կերպարանքը չափազանց խորն էր տպաւորուած նրա հոգու մէջ: Բաղենում նրանք նորից առաջուպէ նման մօտեցան իրար. թւում էր, թէ երեք իշխանուհին արդէս բոլոր կերպով սիրած չէր նրան... բայց մէկ ամսից արդէն ամեն բան վերջացած էր՝—բոցը մի վերջին անգամ էլ բորբոքուեց և առ միշտ հանգաւ: Զգալով, որ անջատումն անխուսափելի է, Կիրսանովն ուղում էր, որ գէթ բարեկամ մնալ, կարծես թէ կարելի էր մի ալսպիսի կնոջ հետ բարեկամութիւն հաստատել...: Իշխանուհին թաքուն հեռացաւ Բաղէնից և աչնուհետեւ միշտ խոյս էր տալիս նրանից: Պաւէլ Պետրովիչը վերադարձաւ Ռուսիա, փորձեց առաջուպէ նման կեանք վարել, բայց ալ ևս նախկին ընթացքը չկարողացաւ բռնել: Նա մկնդեղ կօւլ տուած մարդու նման

շարունակ մէկ տեղից միւս տեղ էր թափառում. նա դեռ աղ-
ցելութիւններ էր անում, պահպանել էլ աշխարհիկ մարդու
բոլոր սովորութիւնները, կարող էր իւր երկու, երեք նոր
լաղթանակներով պարծենալ. բայց այլ ևս ոչ մի նոր բան
չէր սպասում ոչ իրենից, ոչ ուրիշներից, և ոչ մի բանի չէր
ձեռնարկում. նա ծերացաւ, ալեորուեց, իրիկունները նստել
կլուրում, մաղձոտ տրամադրութեան մէջ ձանձրանալ, ամու-
րիները շրջանում անտարբեր կերպով վիճարանել—նրա հա-
մար կարիք էր դարձած,—որ, ինչպէս լաւտնի է, վատ նշան
էր: Իհարկէ, ամուսնանալ մտքովն անգամ չէր անցկացնում:
Տասը տարի անցաւ ալսպէս անդոն, անպտուղ և արագ, չա-
փազանց արագ: Ոչ մի տեղ ժամանակն ալնպէս արագ չի վա-
ղում, ինչպէս Ռուսիայում. ասում են, որ բանտում ժամանակն
աւելի ևս արագ է անցնում: Մի անգամ ժողովարանում ճաշի
ժամանակ Պաւէլ Պետրովիչն իմացաւ, որ իշխանուհի Ռ-ը
վախճանուել է: Վախճանուել էր Պարիզում համարեա խելա-
գարութեան մօտիկ վիճակում: Պաւէլ Պետրովիչը վեր կացաւ
սեղանից և երկար ժամանակ թափառում էր ժողովարանի
սենեակներում, արձանացած կանգնում թուղթ խաղացողների
սեղանների մօտ, բայց սովորականից վաղ տուն չվերադար-
ձաւ: Մի քիչ ժամանակից լետոյ նա իւր հասցէին մի ծրար
ստացաւ.—ծրարի մէջ իշխանուհուն նուիրած մատանին էր:
Իշխանուհին սփինկսի վրայ խաչ էր քաշել և պատուիրել էր
նրան ասելու, որ սփինկսի բացատրութիւնը—խաչն է:

Այս բանը պատահեցաւ 48 թուականի սկզբին, հէնց
ալն միջոցին, երբ Նիկալայ Պետրովիչը ամուսնուց զրկուելով
Պետերբուրգ էր եկել: Համարեա ալն օրուանից, որ Նիկալայ
Պետրովիչը բնակութիւն էր հաստատել զիւղում, Պաւէլ Պե-
տրովիչը համարեա թէ իւր եղբոր հետ տեսնուած չէր.—Նիկա-
լայ Պետրովիչի պսակադրութիւնը եղել էր հէնց ալն օրերին,
որ Պաւէլ Պետրովիչը նոր էր ծանօթացել իշխանուհու հետ:
Արտասահմանից վերադառնալուց լետոյ նա գնացել էր իւր
եղբոր մօտ, որպէս զի մի երկու ամիս մնալ ալնտեղ, նրա եր-
ջանկութեամբը ուրախանալ, բայց միայն մի շաբաթ էր կարո-
ղացել մնալ: Երկու եղբայրների դրութեան մէջ տարբերու-
թիւնը խիստ մեծ էր: 48 ¹⁾ ալդ տարբերութիւնը պակասեց՝

¹⁾ 1848 թուականի փետրուարի 2-ին իշխանուհու լեղափոխու-

